

ელგუჯა ხინთიბიძე

“ვეფხისტყაოსნის” იდეურ-მსოფლმხედველობითი სამყარო

თბილისი, 2009

“ქართველოლოგი”

გვ. 677-682

ადამიანის კონცეფცია „ვეფხისტყაოსანში“ აშკარად განსხვავდება შუასაუკუნეების შეხედულებებისაგან ადამიანზე და შეესაბამება შემდგომ ეტაპს ადამიანის მიერ საკუთარი პერსონის მოაზრების პროცესში. ვფიქრობ, რომ ეს თეზისი უფრო დაწვრილებით კომენტარს საჭიროებს. დღეს უკვე მიუღებლად ითვლება ათეული წლების წინ გაბატონებული თვალსაზრისი იმის თაობაზე, რომ შუასაუკუნეებში, აღორძინებამდე, თითქოსდა საზოგადოდ არ არსებობდა ადამიანური პერსონა, რომ ინდივიდი მთლიანად შთანთქმული იყო სოცოუმის მიერ. მართლაც, შუასაუკუნეებში არ არსებობდა პიროვნების იმგვარი გაგება, როგორიც ჩამოყალიბდა ახალი დროის ევროპაში. არ იყო იმგვარი ინდივიდუალიზმი, რომელიც ქმნის ილუზიას საზოგადოებისაგან საკუთარი პიროვნების სუვერენობისა და ავტონომიისა. მაგრამ ეს არის ადამიანური პერსონის, პიროვნების ერთ-ერთი და არა მისი ერთადერთი შესაძლებელი სახე. ადამიანური პერსონა მისი განვითარების მთელი ისტორიის მანძილზე შეიმეცნებს საკუთარ თავს (107, გვ. 305). ასე რომ, შუასაუკუნეებში არსებობს პიროვნება, მაგრამ იგი სხვაგვარია, განსხვავებულია შემდგომი ეპოქის, რენესანსული ეპოქის პერსონისაგან. თავისთავად გააზრება “შუასაუკუნეების ადამიანი” წარმოადგენს აბსტრაქციას. საქმე ისაა, რომ შუასაუკუნეები ათასწლოვანი ეპოქაა და ამ ხნის მანძილზე ყოველთვის და ყველგან, ყველა რეგიონში ადამიანის ტიპი, რა თქმა უნდა, ერთგვაროვანი ვერ იქნებოდა. მაგრამ მიუხედავად ამისა შეიძლება გამოიყოს შუასაუკუნეების ადამიანისათვის ძირითადი დამახასიათებელი კულტურული ნიშნები და პარამეტრები, რომლებიც, მიუხედავად თავისი ტრანსფორმაციისა და

ცვალებადობისა, მაინც ინარჩუნებდა რაღაც ზოგადს, რომელიც დომინირებდა შუა საუკუნეებში, ყოველ შემთხვევაში შუასაუკუნეების ქრისტიანულ რეგიონში (107, გვ. 310). არა ორიგინალობა, არა განსხვავება სხვისაგან, არამედ მაქსიმალურად დაახლოება მორწმუნე საზოგადოებასთან, დაქვემდებარება ღმერთის მიერ განჩინებული წესისადმი – ესაა მისწრაფება, იდეალი შუასაუკუნეების პიროვნებისა. საქმე ისაა, რომ ქრისტიანული საზოგადოების წევრად გახდომა ნიშნავს საკუთარი ინდივიდუალობის გამოკვეთაზე უარის თქმას, ინდივიდუალობის ამადლებას ზოგადქრისტიანულამდე. რელიგიური, ქრისტიანული პოზიციიდან ესაა ინდივიდუალობის უმაღლესი ფორმა, უმაღლესი სახეობა: ინდივიდუალობის ღვთაებრივამდე ამადლება, ღვთაებაში განფენა. ესაა გზა საუკუნოვანი ხსნისაკენ. შუასაუკუნეების პიროვნება არ ხედავს თავის თავში ცენტრს და განუყოფელ სათავეს იმ მოქმედებისა, რომელიც მისგან მიემართება სხვებს. შენიშნულია, რომ შუასაუკუნეების ადამიანი თავის საკუთარ პიროვნებას ამკვიდრებს ე.წ. “ცენტრიდანული” პრინციპით: თავის საკუთარ “მეს” განფენს გარემო სამყაროში. რენესანსის ეპოქის დიდი პიროვნებები კი ამკვიდრებდნენ თავიანთ პერსონას, ე.წ. “ცენტრისკენული” პრინციპით, შეიწოვდნენ რა თავის თავში სამყაროს (გ. მიში – იხ. 107, გვ. 309-312).

ამ ზოგად პრინციპს ექვემდებარება შუასაუკუნეების მხატვრული ლიტერატურაც. შუასაუკუნეების წმინდანთა “ცხოვრებანი” არ იძლევიან ანალიზს წმინდანის შინაგანი სულიერი ცხოვრებისა, რომელიც თანდათანობით და თანმიმდევრულად გადადის ცოდვის მდგომარეობიდან წმინდანობის პოზიციაში. ეს გარდასახვა ხდება ფსიქოლოგიურად შეუმზადებლად, უცბად, სასწაულებრივ. ცოდვილი უცებ მოინანიებს და წმინდანის ქცევით აღიჭურვება. თანაც ეს გარდასახვა არის გამოვლინება კეთილი და ბოროტი ძალების ბრძოლისა ადამიანის სულის პასიურ არენაზე; მსგავსად ხორციელი ავადმყოფობისა და გამოჯანმრთელებისა. ამგვარი აგიოგრაფიული სტილის ანალოგიას ვხვდებით შუასაუკუნეების ჟამთააღმწერლებთან რაინდულ შერკინებათა გადმოცემისას. რაინდის ქცევა წარმართულია მაყურებლის პოზიციის გათვალისწინებით. იგი გამომდინარეობს იმ მოთხოვნებისაგან, რომლებიც მას წაუყენეს. მისი მოქმედება არ არის განპირობებული თავისუფალი ქცევით. იგი ასრულებს რაინდის როლს. შენიშნულია, რომ ჟამთააღმწერლები თავიანთი გმირების

მოქმედებას ხსნიან და განმარტავენ არა ამ უკანასკნელთა პიროვნული თავისებურებებით, არამედ რაინდული საზოგადოების კოდექსის ნორმებით.

საეკლესიო ქრონიკებში გამოკვეთილად ჩანს შუასაუკუნეების ადამიანის ქცევის გამოხატვის კიდევ ერთი სპეციფიკა. პიროვნების ქცევა მიეწერება არა თვითონ პიროვნებას, არამედ ამ ქცევათა შესაბამის თვისებებს. ასე რომ, მოთხრობის გმირის ქცევის მიზეზი არის არა თვითონ პიროვნება, არამედ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მოქმედ თვისებათა და ძალთა გარკვეული გაერთიანება. შუასაუკუნეების რეალიზმი ახდენდა ზნეობრივი ძალების – მანკიერებათა და სრულქმნილებათა პერსონიფიცირებას. შუასაუკუნეების ლიტერატურის წარმოსახვით, ზნეობრივი ძალები – სიუხვე და სიძუნწე, ქედმაღლობა, თავმდაბლობა და სამართლიანობა – ჩასახლდებიან ადამიანში ისე, როგორც შეიძლება მასში ჩასახლდეს ეშმაკი, და დატოვებენ მის სულს ისე, როგორც განვიდოდა ადამიანისაგან ბოროტი ძალა. ამგვარად, შუასაუკუნეების ლიტერატურის მიხედვით, ადამიანი თავის საკუთარ გამოვლინებებში, აბსტრაქტულად არსებული ზნეობრივი ძალების შესატყვისად, პიროვნების დანაწევრებული სულიერი თვისებების კონგლომერატი ანუ მექანიკური შეერთებაა (107, გვ. 311-316).

ამგვარადაა დახატული შუასაუკუნეების ადამიანი ევროპულ საერო ლიტერატურაშიც. ავიღოთ მაგალითად ძველი პროვანსული სამიჯნურო პოემა “ფლამენკა”, დაწერილი XIII საუკუნის I ნახევარში. პოემაში გაშლილია ტიპური კურტუაზული რომანი რაინდ გილიომს, მის სატრფოს ფლამენკასა და ამ უკანასკნელის მეუღლეს, არჩიმბაუტს შორის (801). მაგრამ მათ გარდა პოემის აქტიურ მოქმედ პირებად გვევლინებიან მეტაფიზიკური არსებანი: ერთი მხრივ, სიხარული, ახალგაზრდობა, სიუხვე, მოწყალება, კეთილშობილება; ხოლო მეორე მხრივ, შური, შიში, სიმდაბლე, სიძუნწე. განსაკუთრებით აქტიურია ამური, რომელიც მესამე თანამოსაუბრე და მეგობარია გილიომისა და ფლამენკასი. მეტაფიზიკური ძალები, არ არიან მხოლოდ ალეგორიული მეტაფიზიკური იდეები. ისინი რეალურ კონტაქტს ამყარებენ მოქმედ გმირებთან: ეკამათებიან მათ, ზოგჯერ ერთმანეთს და ასე შემდეგ (419, გვ. 269-270). ასე რომ, ადამიანი და მისი პიროვნული მთლიანობა XIII საუკუნის ძველ პროვანსულ კურტუაზულ რომანში “ფლამენკა” შუასაუკუნეების სპეციფიკის მატარებელია.

პრინციპულად განსხვავებული ადამიანის კონცეფციაა მხატვრულად ასახული „ვეფხისტყაოსანში“. რუსთველის პოემის ადამიანი ახალი ეპოქის ადამიანია. ადამიანის უზენაესი სიკეთე – მისი აბსოლუტური დამოუკიდებლობა, რაც ქრისტიანობაში ტვირთად და ცოდვად აწევს ადამიანის სულს, რასაც ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან ქადაგებდა სტოელთა მოძღვრება და რასაც მხარი აშკარად დაუჭირა რენესანსის ეპოქის საზოგადოებრივმა პოზიციამ (110, გვ. 34-35), „ვეფხისტყაოსანში“ შექმნილია და გაიდევალბულია. რუსთველის პოემაში მოქმედებენ, კოლიზიას ქმნიან არა მეტაფიზიკური არსებანი, ზნეობრივი ძალები, არამედ ადამიანები. უფრო მეტიც, „ვეფხისტყაოსნის“ ადამიანი თავისუფალი ქმედების პერსონაა და არა კოდექსებისა და პირობითობების ჩარჩოებში მოქმედი ლიტერატურული ფიქცია.

„ვეფხისტყაოსანი“ სამიჯნურო-რაინდული პოემაა. მაგრამ პოემის პერსონაჟთა არც რაინდობა და არც სამიჯნურო ქმედებანი არ თავსდება რაინდული და კურტუაზული კოდექსებისა და პირობითობის ჩარჩოებში (489, გვ. 51-58). რუსთველის შეყვარებულ წყვილთა მოქმედება განპირობებულია თავისუფალი აფექტით. პოემის რაინდთა მოქმედება, უპირველეს ყოვლისა, არის ქმედება საკუთარი მაღალი ინტერესებისათვის მებრძოლი თავისუფალი გმირებისა და არა რომელიმე რაინდული კორპორაციის წევრებისა. რუსთველისთვის სიყვარული არის ბუნებრივი ადამიანური გრძნობა, თავისუფალი შუასაუკუნეების ევროპული კურტუაზული სიყვარულის დაკანონებული პირობითობისაგან (289, გვ. 336).

რუსთველის პოემის შეყვარებული ანუ მიჯნური, დასავლური კურტუაზული შეყვარებულისა და აღმოსავლური მეჯნუნის ტიპის მიჯნურისაგან განსხვავებით, სრულიად ახალი პერსონაჟია. „ვეფხისტყაოსნის“ მიჯნურს აქვს საერთო როგორც კურტუაზულ შეყვარებულთან, ასევე სიყვარულის აღმოსავლურ, ე.წ. სუფისტურ გაგებასთან, მაგრამ ამავე დროს ორივესაგან პრინციპულად განსხვავდება. რუსთველის პოემაში სიყვარულის ფსიქოლოგიის გააზრებაში არსებითი სიახლეა. პოეტი ხატავს იდეალური შეყვარებულის ერთმანეთისაგან განსხვავებული ფსიქიკური წყობის ორ ხასიათს: გახელებული და ველად გაჭრილი ტარიელი აღმოსავლური ეპიკოსათვის დამახასიათებელი ტრადიციული პერსონაჟია. მაგრამ ტარიელის

მიჯნურულ გახედებაში არის თავისებურება: ნიჰამი განჯევის მიჯნურისაგან განსხვავებით, მას სიბრძნე და გონება სიხელის ანუ სიშმაგის მხოლოდ ზღვრამდე მიიყვანს. ამ თვალსაზრისით ავთანდილი, მეორე შეყვარებული ანუ მიჯნური, სავსებით ახალი პერსონაჟია. მას ტარიელზე ნაკლებად არ უყვარს თავისი სატრფო, მაგრამ ამ სიყვარულს იგი სიგიჟისაკენ არ მიჰყავს, რადგანაც მისი მოქმედება გონების სრული კონტროლის ქვეშ მიმდინარეობს. ეს უკვე შუასაუკუნეების მიჯნურის, როგორც ლიტერატურული პერსონაჟის, სავსებით ახლებური ტიპია. ნოვატორობა ამ შეყვარებულთა სახეების შექმნისას, პირველ რიგში მდგომარეობს ინტელექტუალური საწყისის პრიორიტეტში (15, გვ. 91)¹, რაც რენესანსულ მოვლენას წარმოადგენს.

რუსთველის პოემაში არა მხოლოდ შეყვარებულია ახალი ტიპის, არამედ თვით სიყვარულის კონცეფციაა ნოვატორული, ახალი, განსხვავებული როგორც აღმოსავლური სუფიზმის, ასევე დასავლური კურტუაზულობისაგან: ეს სიყვარული, ერთი მხრივ ინარჩუნებს ღვთაებრივი სიყვარულის აღმაფრენას და, ამავე დროს, მეორე მხრივ არის რეალური, ცხოვრებისეული, რომლის იდეალი ადამიანურ ბედნიერებაში, მეუღლეობაში მდგომარეობს. სწორედ ამ რეალურობაში და ადამიანურობაში მდგომარეობს ამ კონცეფციის რენესანსული ელემენტი. აქვე უნდა აღინიშნოს გულანშაროს ქალაქში დახატული და, კერძოდ ფატმანის პერსონაჟით გადმოცემული, მსუბუქი სასიყვარულო განწყობილება, რომელსაც პოემაში, როგორც შენიშნულია, აშკარად რენესანსული ატმოსფეროს სურნელი შემოაქვს. რუსთველის პოემის იდეურ-თემატური სტრუქტურის მიხედვით, უმთავრესი იდეალი, უმაღლესი სიკეთე, რომლისკენაცაა მიმართული ადამიანური ქმედებანი, არის ადამიანური ბედნიერება. ადამიანი სამყაროს უმაღლესი ქმნილებაა, ისაა ჭეშმარიტი სიკეთე და რეალობა. ადამიანისათვის დამახასიათებელი სიყვარული და მეგობრობა ღვთაებრივი კატეგორიებია. სწორედ ადამიანურობის ამგვარი ფილოსოფია, ამგვარი ფილოსოფიური გაგება სიყვარულისა და მეგობრობისა არის რენესანსული მოვლენა, რომელსაც უშუალო პარალელები ეძებნება რენესანსის ეპოქის ევროპულ ფილოსოფიაში (543, გვ. 130-131).

¹ უფრო დაწვრილებით იხილეთ ქვეთავში: “შოთა რუსთველისა და დანტე ალიგიერის სიყვარულის კონცეფციათა ტიპოლოგიური მიმართებისათვის”.

ამგვარად, რუსთაველის შემოქმედება გვიანდელი შუასაუკუნეების მოვლენაა, რომელშიაც უკვე ახალი, რენესანსული სულისკვეთებაა შემოსული. იგი შუასაუკუნეებსა და რენესანსს აერთიანებს, ამთლიანებს: „ვეფხისტყაოსნის“ მსოფლმხედველობითი პრობლემატიკა ესაა გვიანდელი შუასაუკუნეების პრობლემატიკა, ხოლო მისი რუსთაველური გადაწყვეტა უახლოვდება რენესანსის ეპოქის აზროვნებას. რუსთაველი, როგორც პოეტი და მოაზროვნე, შუასაუკუნეებისა და რენესანსის ზღვარზე დგას, მსგავსად დანტე ალიგიერისა, რომელიც, თანახმად გავრცელებული კვალიფიცირებისა, ითვლება დასავლეთ ევროპაში შუასაუკუნეების უკანასკნელ და ახალი დროის პირველ პოეტად.